

Рецензия

За дисертационния труд на Андреана Ефтимова на тема „Двойственият език м в медиите: езикът на политическата коректност v/s езика на омразата“, представен за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в областта на обществената комуникация и информационните науки

От проф. Антоний Тодоров, д.п.н., специалност 3.3. Политически науки

Отдавна границите между отделните социални науки са оспорвани, прекрочвани и незначитани като по-скоро пречки, отколкото инструменти за развитие на познанието в тази широка област на научните изследвания. Представеният труд е чудесен пример за интердисциплинарност, както като избрано тематично поле, така и като реализация на изследването чрез мобилизацията на различни категории, понятия и теоретични обяснения. Веднага ще допълня, че става дума за мащабно изследване на медийния език през призмата на две противопоставени понятия: политическата коректност и езика на омразата. Не само мащабно, но на терена на българските медии и публично говорене, първо по рода си толкова широко изследване. То видимо обобщава една интензивна изследователска работа на авторката му през последните 5-6 години, но също така и се опира на натрупаният вече от нея изследователски опит преди това.

Избраната тема на изследването се ситуира в едно изключително актуално изследователско поле, толкова актуално, че е дори банализирано – езиците на политическата коректност и на омразата. Банализирано, защото преживяваме време на невероятна свобода на публичното говорене, в което всички дискурси придобиват преждевременно равенство и в което всичко е възможно вече да бъде публично казано. Няма прегради, цензурата е неефикасна, дори най-елементарната политическа коректност вече може да бъде квалифицира от някои като цензура. В този смисъл да се захванеш за такава тема изисква значителна интелектуална храброст.

Както е станало обичайно в изследванията, направени на езиците, където това е възможно, авторката разграничава своя предмет и обект на изследването (object-subject, objet-sujet?). Предметът се дефинира в изследването на евфемизмите/дисфемизмите като основен инструмент на езика на политическата коректност и на речта на омразата. Докато обектът на изследването се дефинира като функциите на тези инструменти в медийната реч. Още в увода Андриана Ефтимова се заема да направи необходимите ограничения в своето изследване – като цел на своето изследване тя е обозначила „проучването на лингвостилистичните и прагмалингвистичните функции на евфемизмите и дисфемизмите в съвременната медийна реч“. Ограничението е въведено и с избора на основния метод – лингвистичния аксиологически анализ, реализиран чрез семиометрията и най-вече

чрез използването на сеимотичния диференциал на Осгуд. (Само като коментар ще вметна, че в такова мащабно изследване си заслужава използваните методи или методологическа рамка да бъде описана и анализирана малко по-обстойно, най-вече като методологически избори).

От друга страна изследването надхвърля значително направените ограничения и мобилизира множество методи в граничните области между социолингвистиката, когнитивната наука, лексикологията, политическата семиотика и други близки области, чието прецизно разграничаване и отграничаване сред социалните науки винаги е проблематично. Поставените ограничения са надхвърлени заради центъра на интереса на представената работа – политическата коректност и езика на омразата – категории формулирани в политическите науки, а не специфично лингвистични, както отбелязва с основание авторката. Това разграничаване/надхвърляне на изследователския предмет ми позволява като рецензент да направя собствените си ограничения в тази рецензия. Моите професионални занимания и изследователска компетентност са в областта на политическите науки и тук ще оценя онова, според мене е основно измерение на представената изследователска работа – политическата коректност и езика на омразата именно като елементи на политическите идеологии и на политическия дискурс, техните политически функции на манипулация на масовото съзнание като инструмент на политическото управление. В случая употребявам манипулация неутрално, както това може да се приложи и в хирургията – може да наврежда, но може и да помага.

Две са основните понятия в този избран за център на рецензията ми аспект – политическа коректност и език на омразата. Те присъстват в три от поставените в увода задачи пред изследването (ще отбележа само, че 11 задачи ми се струват твърде много, вероятно могат да се обобщят в 4-5). Изследването цели да дефинира двете понятия от лингвистична гледна точка, да уточни (може би изследва?) корелацията между двете от една страна и процесите на евфемизация/дисфемизация, да уточни (по-добре „изследва“) значението на двете понятия и техните употреби. Между другото, дори само тези три задачи вече изпълват със значително съдържание един изследователски проект, който може да завърши с представянето на дисертация за получаване на научната степен „доктор на науките“.

Текстът на представеното изследване е структуриран в съответствие с поставената изследователска цел и плътно следва формулираните изследователски задачи – петте глави проследяват една избрана от авторката логика на изложението на резултатите от изследването. Първата се занимава с понятието за една основна, едновременно философска, политическа и семиотична сфера – на толерантността/нетолерантността. Втората глава въвежда и анализира понятията за евфемизация/дисфемизация в медиите. Третата глава дискутира специфично понятията за политическата коректност и за езика на омразата. Четвъртата глава дискутира свързаната с предишните две

понятия категория за езиковото табу (и донякъде за табуто изобщо). Най-сетне в петата глава са разгърнати основните резултати на емпиричното изследване на евфемизмите/дисфемизмите в медийния текст (като емпиричната база е събирана в продължение на 2012-2014 г. в българските медии, основно „жълти медии“, но и също и „сериозни медии“). Тук бих отправил въпроса, дали ако се използва същата методология към медийния език, но се вземат примери от 2001-2005 г., ще се получи друг резултат и доколко избраният период на изследването се отразява върху направени изводи?

Отново ще подчертая, че фокусът на това изследване е политическата коректност и езика на омраза и това го прави оригинално и особено полезно. Политическа коректност (или нейният по-рядко употребяван синоним – културна чувствителност) е ново понятие (авторката предпочита „терминологично съчетание“, което вероятно е коректно в лингвистиката), формулирано още края на XVIII век, но възродено в днешния му смисъл в средата на XX век като антидискриминационна политическа стратегия. Авторката с основание поставя термина в двойката отношения между език и мислене и език и общество. Политическата коректност е социален феномен, част от основанията за живеене в обществото на различни индивиди, които именно за да живеят заедно приемат да се търпят взаимно, което включва и отказ от обидна реч. Това е свързано с една от основните функции на политиката – създаването и поддържането на структурите на общото живеене, на живеенето в общество.

Но политиката има и друга страна – конфликтната, тя е сфера на сблъсък на интереси и на разрешаване на този сблъсък. Тя е сфера на власт и поради това – на неравенство. Политическата коректност тогава изглежда като инструмент за прикриване на конфликтите и поддържане на властовото статукво в интерес на управляващите. Това се отбелязва и анализира обстойно от авторката, която прави необходимото и полезно разграничение между стратегиите на политически некоректното и на езика на омразата (макар понякога двете да се приемат за синоними, каквито вероятно не са). Оригинално е проучването на статута на тези три категории – политическа коректност, политическо некоректност и език на омразата – в пространството на българското публично говорене.

Смятам за добро постижение детайлното сравнение (както лингвистично, така и социополитическо) на общото и различното в понятията политическа коректност и език на омразата. Общото е в това, че изразяват групови интереси (на трайни групи), имат идеологическо измерение (т.е. насочени към предизвикване на масови политически мобилизации), имат изключително публичен характер и се основават на естествени процеси на евфемизация/дисфемизация и табуиране/детабуиране на езика. И двете явления са израз на демократизация в отношението към езиковите норми, макар и в различен смисъл. Последното обаче се оспорва от авторката при разграничаването на двете: политическото коректност е според нея продукт на интелектуализацията в езика,

докато езикът на омразата е продукт на демократизацията в езика. Различията, обаче, са основно в това, че практиката на политическата коректност е антидискриминационна, докато практиката на езика на омразата е дискриминационна – в този смисъл двете явления са проявление на онази специфика на политиката, описана от Карл Шмит като разграничаване на приятел от враг. Това може да се интерпретира като разграничение между гражданите на полиса (имащи всички права) и чужденците (които са извън полиса и нямат граждански права). В случая обаче става дума за опозиция в рамките на самия полис, когато една част от гражданите иска да изключи символно от полиса друга част, като я дискриминира, ако не пряко, поне речево. Друг е въпросът, че дискриминиращата реч е не толкова фактор, колкото проява на вече съществуващо неравенство между групите, докато политически коректната реч в своята ляво-либерална интерпретация е опит да се възстанови равенството, ако не в действителност, поне речево.

Прецизният анализ в представената работа на употребата и значенията на термините политическа коректност и език на омразата се допълва от дискутирането на темата за езиковото табу, свързано очевидно, както с основание отбелязва авторката, с евфемизма и политическата коректност. Темата за табуто е разгледана по-скоро в лингвистиката и липсва позоваване на един класически текст на Фройд „Тотем и табу“ (вярно, отнасян към психоанализата, но по същество е в областта на историята на културата). Езиковото табу се свързва със задължителен протокол на употреба на дума, но в по-общ културен план табуто е необходимо условие за съществуването на обществото. Интересните наблюдения върху езиковото табу в глава 4 се основава на богата емпирична база, представена обаче не наративно, а като вмъкнат списък на думи (забранени или нежелателни за публична употреба). Изборът и рангът на думите е в зависимост от споменаването им от анкетираните за целите на изследването лица (не успях да видя описание на интервютата в работата, както и замисъла на ранговете според честотата на споменаването им, но изглежда става дума за 8 интервюирани). В случая на толкова интересното изследване на езиковите табута в България, прецизността и по-пълното описание на изследователския инструмент за тяхното селектиране и ранжиране ми се струва особено важно и необходимо. Затова и оригиналният извод, че хипотезата за преобладаваща евфемизация в „качествените медии“ и преобладаваща дисфемизация в таблоидните медии не се е потвърдила, остава малко недообяснена. Макар, обаче, да е защитена тезата, че евфемизацията и дисфемизацията са едновременни процеси и в един най-често съзнателно и внимателно поддържан баланс.

Пета глава на изследването обобщава огромният емпиричен материал и дискутира евфемизмите/дисфемизмите в българските медийни текстове. Приетата типология се основава на вече направени изследвания, както на наблюдения на авторката и на интервюираните специалисти. По отношение на политическата коректност / езика на омразата, най-релевантни от гледна точка на обществената значимост (вероятно) и на

тежестта им в публичната реч, са темите за употребата на женски род в професиите, за назоваването на сексуалната ориентация и за използването на етнонимите. В политическите дебати и трите теми имат вече дълга история, поне от края на 60-те години на XX век. Авторката констатира андроцентричност, сексизъм, етноцентризъм в публичния език, но заедно с това и обосновава тезата, че политически коректните евфемизми бързо се банализират и поради това заменят с други. Вероятно и защото политическата коректност се разбира от мнозина нейни критици като „западна мода“, чужда на „местните нрави“.

Особено интересна и оригинална част в изследването е посветена на политическите евфемизми или doublespeak – амалгама от известните „двумислие“ и „новговор“ на Оруел. Избраният превод на български – език на лъжата – е приемлива находка. Тук обаче навлизаме в злоупотребата с политическата коректност, за която говори Умберто Еко в една своя известна статия по повод дискусия в англоезичната Википедия (La Repubblica, ottobre 2004). Той показва много добре процеса на ултраконсервативното изземване на темата за политическата коректност, която от една антидискриминационна стратегия, развила се в ляво-либералните среди, се превръща в елитарен новговор, който прикрива действителните проблеми на обществото („Ако се реши хората в инвалидни колички да бъдат наричани не *хора с увреждания* и не *инвалиди*, а *различно можещи*, но не се построят рампи за достъп до публичните места, очевидно думата е лицемерно премахната, но не и проблемът.“). Именно последната трансформация кара съвременни мислители като канадският социолог Матю Бок-Коте да говори за „новите кюрета на политическата коректност“, нещо като задължителен езиков стандарт, който прикрива протичащите спорове и конфликти в обществото. Именно в тази връзка ми се струва, че представеното изследване би могло малко по-обстойно да коментира противопоставянето между политическа коректност и либерална толерантност в излязлата наскоро книга на Момчил Дойчев (изд. Фабер, 2010). За Умберто Еко политическата коректност е „да се придържаме единствено към основния принцип, че е човешко и цивилизовано да отстраняваме от живия език онези думи, които причиняват страдание на себеподобните ни“.

Друга проблематична страна, дискутирана в тази част от изследването, е за политическите идеологии като система от метафори и евфемизми, с други думи, следвайки цитирания от авторката Пол Чилтън, съчетание на позитивно конструиране на реалност (метафори) и негативно прикриване (симулиране) на реалност (евфемизми). Но ако приемем, че евфемизацията на политическия живот е разпространение на езика на лъжата и прикриването на проблемите, означава ли това, че обратното, политически некоректния или езика на омразата са „езици на истината“? Очевидно авторката не би се съгласила с подобно заключение. Тук ще отбележа коректното и оригинално изследване на функциите на политическите евфемизми при описването на днешната ситуация в Украйна – т.е. кризисната употреба на политическия език. Особена висока оценка може да се даде на разсъжденията за

ролята на журналистите като посредници и критиката на използването на езика на лъжата от тях. Тук представената дисертация може да служи и като основа за усъвършенстването на журналистическата деонтология.

В заключение ще се върна към началото на тази рецензия – на обсъждане е представено мащабно и задълбочено изследване, интердисциплинарно по тематиката, понятията, и методите, които мобилизира. То е проведено систематично и се основава на значителен емпиричен материал, събран и обобщен в основната му част от самата авторка на изследването. Представените в автосправката научни приноси са защитени убедително. Всичко това ми дава основанието да смятам, че представеният дисертационен труд съдържа необходимите и задължителни качества на дисертация за присъждането на научната степен „доктор на науките“ по специалността 3.5. „Обществени комуникации и информационни науки“.

проф. Антоний Тодоров, д.п.н.